

AUTHOR Meir Bar-On

TITLE

NS/MCN 17/11/2018

Master's ☒ Prize Essay ☐

1. May circulate ☒) Not necessary
) for Ph.D.
2. Is restricted ☐ for _____ years.) thesis

I understand that the Library may make a photocopy of my thesis for security purposes.

3. The Library may sell photocopies of my thesis. yes no

May 2, 1974
Date

M. Bar-On
Signature of Author

Library
Record

Microfilmed

Date _____

7/29/74

Alicia Steiner

Signature of Library Staff Member

עבודת מחקר על הנושא
"מזמורי החכמה שבספר תהלים"

מאיר בר-און

עבודת מ.א.

מוגשה לד"ר מ. צבת

H.U.C. סינסינטי אוהיו

קיץ תשל"ג (1973)

לזכרו של אבא מארי זצ"ל

פתח דבר

אהבה רבה לי לספר התנ"ך בכלל ולספר תהלים בפרט שחלק
ממזמוריו שוננו באזני עוד משחר ילדותי ע"י אבא מארי זצ"ל.
מזמורי תהלים הוו בשבילי מקור לעיון מעמיק בנושא המסובך
של "אלוהים, אדם ועולם". כאשר הוצע לי לחקור את הנושא "מזמורי
החכמה בספר תהלים" מצאתי הזדמנות חדשה לעיין עיון מעמיק נוסף
במזמורי הספר והפעם מתוך נקודת ראות חדשה

בהזדמנות זו מבקש אני להודות לרבי ומורי, ד"ר מ. צבת
שהדרכתו המעמיקה והמאירה והערותיו הענייניות הכיאוני להשלמת
עבודה זו. תבוא הכרכה על ביתו.

ולבסוף אני תפלה שיזכני ה' ויביאני ובאחד הימים אפנה
לחקר את "החכמה" שבשאר ספרי המקרא, אמן.

התוכן

3-18	א. מבוא
3-4	1. מטרת העבודה
5	2. מזמורי החכמה לפי חמישה חוקרי מקרא (טבלה 1)
7-10	3. דעות החוקרים
12-18	4. נתוח דעות החוקרים
19-32	ב. מזמור א' בתהלים
20-22	1. דעות חוקרי מקרא על המזמור
22	2. גורמי חכמה
22-23	3. המאפיין
24-26	4. הקבלה מספרות חכמה חזונית
26-28	5. חכמה מעשית
29-32	6. הדמויות 'מוט' לשוני
33-39	ג. מזמור ל"ז
35	1. גורמי חכמה
35-36	2. הרעיון
36-37	3. מטבעות לשוניות
38	4. חכמה מעשית
39-43	ד. מזמור מ"ט
40	1. הגורמים
40-41	2. הרעיון
42	3. עדותו של המחבר
44-47	ה. מזמור קי"ב
45	1. הגורמים
45-46	2. הרעיון

- 46 3. מטבעות לשוניות (הקבלות לשוניות)
- 47 4. המושגים "ירא ה'" "יראת ה'"
- 48-50 1. סכום
- 48 1. רכוז גורמי החכמה (טבלה מס' 6)
2. בדיקה יתר המזמורים שסווגו לקבוצת מזמורי החכמה ולא נכללו
- 49 בעבודה זו (טבלה מס' 7)
- 50 3. נתוח הטבלה
- 51-54 2. החכמה בספר תהלים
- 51-52 1. פחגמי החכמה בתהלים
- 55-58 2. מזמורי החכמה
3. המושג חכמה בספרי החכמה (קהל, איוב, מעלי ותהלים)
- 59-62 4. בכליוגרפיה
- 63-66 1. עברית
- 63-64 2. לועזית
- 65-66

מבוא

שונה הוא ספר תהלים משאר ספרי המקרא. אין הוא ספר בעל תוכן אחיד, ויותר מזה, כמעט כל פרק מהוה חבור בפני עצמו ואינו קשור לפרק שלפניו או לאחריו.

נושאים שונים ומגוונים כלולים בספר. נושאים הקשורים ללבו ויותר לנפשו של האדם. רבים מפרקי תהלים מדבריים על הודאה ושבת אחרים עוסקים בהפילות ובקשות ויש גם קינה, ואף להבדיל פרקי שירה ושבח. מאות שנים מוחזק היה ספר תהלים כ-"ספר תפלות", בו מצא האדם עזר ונחמה ודרכו פנה לבורא העולם.

לפני כמאה שנה החל המתקד המקראי לטפל בספר, ומזמוריו עברו תחת שבט הבקורת המקראית לטוביה. הספר מוין לקבוצות שונות (קינה, תפילה, שירה ושבת וכו') בהן שובצו המזמורים השונים. בין הקבוצות השונות נמצאה גם קבוצת מזמורים אשר כונתה בפי החוקרים בשם "מזמורי חכמה". על סוג הקבוצות השונות בכלל ועל קבוצת "מזמורי החכמה" בפרט אין תמימות דעים בין החוקרים והפרשנים השונים.

מטרתו בחבורי זה היא -

א. לבדוק את נושא "מזמורי החכמה" שבספר תהלים-הישנם "מזמורי חכמה" בספר תהלים, כפי שמקובלת הסברה אצל מספר חוקרי מקרא ומפרשיו? או, שמא כל העניין הינו עורבא פרה, ויתכן שיש כאן רק שברי חכמה וחוקרים נאחזו בהם והוכו בעזרתם מזמורים "למזמורי חכמה".

ב. לבדוק קבוצה של ארבעה מזמורים שלדעת חמישה חוקרי מקרא ומפרשי מקרא (ארבעה חוקרים מהמחצית השנייה של המאה העשרים ואחד ש.ד. גורדון, מהמחצית הראשונה) הינם מזמורי חכמה?

המזמורים הם: א, לז, לס, קיב,

להאות באיזו מדה נתן לכנותם "מזמורי חכמה"?

ג. כמו כן אנסה לבדוק בצורה כללית גם את המזמורים האחרים
המשובצים בקבוצת "מזמורי החכמה" אצל חמשת החוקרים והפרשנים,
בעזרת אותם גורמי חכמה שנוכחים.

ד. לנסות להשוות את החכמה שבספר תהלים לזו של ספר "קהלת"
"איוב" "משלי" ו"בן סירא". לבסוף לנסות למצא מהי ה"חכמה"
שבספר תהלים-אם שינה.

כדי שקל יהיה להבין את הנושא בו אנו דנים, נביא לקמן טבלה
של "מזמורי חכמה" המבוססת על דעת חמישה חוקרים.
טבלה זו מרכזת בתוכה את המזמורים שלדעת אותם חוקרי מקרא
ומפרשיו הינם "מזמורי חכמה" וסווגו על ידם לקטגוריה זו.

טבלה מס. 1

טבלת המזמורים לדעת חוקרי מקרא ומפרשי

המזמור השם	א	יט	כז	לב	לד	לו	לט	מט	נב	גח	עג	עח	צא	צו	קא	קה	קר	קיא	קיב	קיס	קכו	קכז	קלב	סה
פורר	+	+			+	+		+			+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	16
הרילסון	+		+	+	+	+		+	+	+				+	+				+	+				12
ש.ל. גורדון	+	+				+	+	+			+								+	+	+	+	+	11
וייזר	+					+		+			+								+		+	+	+	8
מובינקל	+				+	+		+				+				+	+	+	+	+	+			10
סה"ב	5	2	2	1	3	5	1	5	1	1	3	2	1	1	1	2	2	2	5	3	4	3	3	3

G. Forher. Introduction to The Old Testament, Abingdeen Press 1965. pp 88-89.

W. Harrelson, Interpreting The Old Testament. 1964 p. 409.

ש.ל. גורדון. הוצאת ש.ל. גורדון, ת"א. תשיג תהלים א' עמוד 64.

A. Weiser The Psalms. A commentary. The Westminster Press 1962. pp. 88-89.

Movinchel, Psalms and Wisdom V.T. Supple iii 1955 p 203.

הטבלה הנ"ל מבהירה לנו לקראת מה אנו צועדים, מחגלה לפנינו העובדה
המתמיהה-מספר "מזמורי החכמה" הינו עשרים ושלשה, אך מספר המזמורים
המשותף עליו מסכימים החוקרים פה אחד-לקרא להם "מזמורי חכמה"
הינו קטן-ארבעה במספר. (ההסכמה היא לגבי המזמורים א, לז',
מ"ט, קי"ב,). מסתבר מטבלה זאת שכל חוקר בחר לעצמו קבוצת
מזמורים שלפי הבנתו הינם "מזמורי חכמה" והדביק להם את התו של
"מזמורי חכמה". ויותר מכך נוכחים אנו לדעת, שמזמור אשר בעיני
הרלטון הינו "מזמור חכמה" (כ"ה למשל) בעיני האחרים אינו "מזמור
חכמה". או מזמור שבעיני ש.ל. גורדון (ל"ט למשל) בעיני האחרים
אינו "מזמור חכמה". מצב זה אומר דורשני; ומתעוררת השאלה הברורה
האם יש לחוקרים אלה אותם עקרונות בדיקה? היש להם הנחות מפותחות
מהו קנה המדה שעל פיו מכלילים החוקרים השונים מזמורים למסגרת
"מזמורי חכמה"?

הבה נראה את דיעותיהם ונבדוק את נימוקיהם שבגינם נכלל
מזמור בקבוצת "מזמורי חכמה".

דעות החוקרים

ש.ל. גורדון¹:

לדעתו של ש.ל. גורדון המזמורים א. יס"י. (כ') קי"ב קכ"ח (ומעין זה קי"ט) הינם מזמורי חכמה, מאחר ויש כאן הבעת מח/בות על ערך התורה ושמירת מצוותיה בסגנון "משלי החכמה" שבספר "מ"לי". מזמורים ל"ט, מ"ט, ע"ג, מובעת בהם שאלת החיים ומלחמה בספקות ההשגחה-מעין "צדיק ורע לו רשע וטוב לו". שאלה ששמשה נושא לספר איוב. ואלו המזמורים ל"ז, קכ"ז, קל"ג, מראים דרך חיים ומבססים את תורת הגמול והעונש-מזמורים המזכירים בסגנונם הפתגמי או ספר "משלי שלמה".

בדברי ש.ל. גורדון רואים ארבע נקודות אחיזה שעושים את המזמורים למזמורי חכמה.

1. הסגנון 2. תורת הגמול 3. חוכמה מעשית 4. מלחמה בספקות ההשגחה (הקבלה לאיוב).

ויזר².

לדעת ויזר המזמורים קכ"ז, קל"ג נכללים בקבוצת מזמורי החכמה בגלל הכוונה החנוכית (לדעתו-החכמה קשורה במיוחד עם חנוך האנשים לחיות חיייהם היומיים התועלתיים).

מזמור מ"ט הנו משל הבעה של חכמה ומציג את הצורה הבלשנית המאפיינת את ספרות החכמה.

מזמורים א' קי"ב קכ"ח נכללים במזמורי החכמה (בגלל האופי הלמודי) מזמור ל"ז נראה כאוסף משלים-כמו בספר משלי.

1. ש.ל. גורדון הוצאת ש.ל. גורדון. ת"א, תהלים א' עמ' 64

2. WEISER, THE PSALMS. A COMMENTARY, THE WESTMINSTER PRESS, 1962. PP88-89.

מזמור ע'ג בגלל נושאו - "צדיק ורע לו רשע וטוב לו", כמו בספר איוב.

בסכום דעתו על ויזר רואים ארבע נקודות אחיזה העושים את המזמורים למזמורי חכמה.

1. הכונה החנוכית (חכמה מעשית) 2. הטגנון 3. משלים 4. מלחמה בספקות ההשגחה (הקבלה לאיוב).

פורר¹

1. פורר מציין שהמזמורים ל'ז, מ'ט, ע'ג, צ'א, הינם מזמורי חכמה מאחר והם מבוססים על בעית "צדיק ורע לו רשע וטוב לו".
2. מזמורים - ע'ח ק'ה ק'י יט בהם חוכמה מעשית (מראים לאדם איך לחיות)
3. מזמורים - א, קכ'ז, קכ'ח בגלל מלת הפתיחה "אשרי" שהינה בסוי של תורת הסכמה.

וכן המזמור קל'ג בגלל הפתיחה - "הנה מה טוב ומה נעים"

4. המזמורים ל'ד, קי"א, קי"ב קי"ט י"ט (8-15) מושפעים מהחכמה.
- לדעה פורר ישנן שלוש נקודות אחיזה. 1. מלחמה בספקות ההשגחה
2. חוכמה מעשית 3. מלח הפתיחה "אשרי".

הרילסון²

הרילסון מכנה את המזמורים: א, כה, לב, לד, לז, מט, נב, נח, צד, קא, קי"ב, קי"ט - מזמורי תורה וחכמה. לדעתו מזמורים אלה מראים את ההשפעה הגדולה ביותר ממסורת החכמה, או שיש להם ענין מיוחד במרכזיות התורה או עבודת המקדש.

1. FORHER, INTRODUCTION TO THE OLD TESTAMENT ABINGDEEN PRESS 1965 P. 313-314.
2. HARRELSON, INTERPRETING THE OLD TESTAMENT 1964 P.409

מובינשל¹

מובינשל במאמרו מגולל את ההסתוריה של מזמורי החכמה, וליתר דיוק של האנשים שחברום. לדעתו המזמורים חוברו ע"י חכמים שגדלו בבתי ספר לחכמה, כפי שהיה מקובל במזרח הקדום.

חכמים אלו קבלו את חנוכם בבתי ספר לחכמה, שנוסדו עוד בחקופת שלמה. הם גדלו כחצר המלך ובנסיעותיהם בענייני מלכות באו במגע עם עמים שונים ומהם הושפעו.

לדעתו רב מחברי המזמורים לא היו לויים אך היו בקשר עם אנשי המקדש. מובינשל טוען גם, שהם היו המאספים האחרונים, או העורכים, לכן הצליחו להכניס חלק ממזמוריהם לספר תהלים-למרות שמזמורים אלו לא הושרו במקדש.

לדעת מובינשל מזמורי החכמה הם-א, ל"ד, ל"ז, מ"ט, ע"ח, ק"ה, ק"ו קי"א, קי"ב, קכ"ז.

לקמן קטע מדבריו המבהיר את שקוליו:

"NOW WE SEE THAT NOT A FEW PSALMS HAVE BEEN MARKED BY THE WISDOM POETRY WITH REGARD TO SUBSTANCE AS WELL AS FORM. THIS BECOMES APPARENT FOR INSTANCE IN THE TESTIMONIES OF THE THANKSGIVING PSALMS AND THEIR EXHORTATIONS TO THE CONGREGATION, IN WHICH THE TONE, IN THE NATURE OF THE CASE IS DIDACTIC. NATURALLY THESE PASSAGES WILL HAVE THE FORM OF A "PROVERB" A WISE SAYING (MASAL). IT BECOMES PROMINENT IN THE PSALMS, IN WHICH SUFFERING AND THE JUSTICE OF YAHWEH ARE FELT TO BE A PROBLEM, ON WHICH THE AUTHOR IS PONDERING AND WHICH HE IS TRYING TO SOLVE; EVEN IN THIS CASE IT IS ESPECIALLY THE THANKSGIVING PSALMS, SUCH AS FOR

1. MOVINCHEL, PSALMS AND WISDOM V.T. SUPPLE III 1955 P 208.

INSTANCE PS. lxxiii, WHICH HAVE THE CHARACTER OF A "PROBLEM PSALM". THE PSALMISTS HAVE LEARNT FROM THE LEARNED MEN, AND THE LEARNED MEN HAVE LEARNT FROM THE PSALMISTS: WHEN THEY ARE SPEAKING OF THE GREATNESS AND WISDOM AND JUSTICE OF GOD, THEY OFTEN DO SO IN THE FORM OF A HYMN, JUST AS THEIR INSTRUCTION ABOUT THE "TWO ROADS" THE ROAD OF VIRTUE AND THE ROAD OF VICE, NOT INFREQUENTLY HAS THE FORM OF THE BLESSING OR THE CURSING WORD."

מהקטע הנ"ל רואים אנו שהעושה מזמור למזמור חכמה לדעת מובינל

הוא:

1. מעל, חוכמה ותוכן מוסרי חנוכי.
2. חוכמת חיים מעשית.
3. מלחמה בספקות ההשגחה.

אחרי קריאת דיעות אלו קל יותר להבין מדוע רב הוא מספר "מזמורי החכמה". לא כל החוקרים משתמשים באותם כלים לקביעת מזמור כ"מזמור חכמה". במקרה והם כן משתמשים באותם כלים הם מישמים אותם בפרקים שונים, כל אחד לפי הבנתו. למשל חוקרים מסכימים ש"חכמה מעשית" היא כלי לקביעת מזמור כ"מזמור חכמה", אך ש.ל. גורדון משתמש בכלי זה לגבי המזמורים ל"ז, קכ"ז, קל"ג. וייזר משתמש בכלי זה לגבי המזמורים קכ"ז, קל"ג, פורר משתמש באותו כלי לגבי המזמורים ע"ח, ק"ה, ק"ו. ואילו מובינל משתמש בכלי זה באופן כללי ואינו מציין פרקים ספיציפיים. וחוזר חלילה, פרקים שיש לגביהם הסכמה משותפת להכללתם במסגרת "מזמורי החכמה", יהיו שונים בסיבתם. כגון פרק קל"ג נחשב בעיני וייזר ש.ל. גורדון ופורר לפרק חכמה. אלא שפורר מצרפו לקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל מלת הפתיחה: "הנה

מה טוב ומה נעים". ויידר מצרפו לקבוצת "מזמורי החכמה", בגלל
"החכמה המעשית" שבו ואלו ש.ל. גורדון מצרפו בגלל "תורת הגמול"
שבו.

המסקנה המסתברת שאין תמימות דעים בין החוקרים לגבי הפרקים
ולא לגבי השמוש ב"כלים" בפרקים השונים.

בתות דיעות החוקרים

נימוקיהם (כלים) של החוקרים והפרשנים להכללת מזמור בקבוצת
 "מזמורי החכמה" מבוססים על הסבות דלקמן.

א. מלת הפתיחה "אשרי"

ב. המשל, תוכחה ותוכן מוסרי

ג. תורת הגמול

ד. "חוכמה מעשית"

ה. הסגנון

ו. מלחמה בספקות ההשגחה.

הטבלה דלקמן, המבוססת על שמות החוקרים ונימוקיהם תבהיר לנו
 את המצב.

טבלה מס' 2

טבלת הנימוקים

הנמוק החוקר	מלת הפתיחה "אשרי"	המשל תוכחה ותוכן מוסרי	תורה הגמול	חוכמה מעשית	הסגנון	מלחמה בספקות ההשגחה
ש.ל. גורדון			+	+	+	+
וייזר		+		+	+	+
פורר	+			+		+
מובינקל		+		+		+
הרלסון	אינו מגלה דעתו ברור ומסתפק בנמוק אחד כוללני "השפעה ממסורת החכמה".					

מהטבלה הנ"ל רואים אנו שישנו נמוק שרק חוקר אחד. משתמש בו, נמוק
שכל החוקרים משתמשים בו ונמוק שרק כמה חוקרים משתמשים בו.
הבה ונבדוק כעת את נימוקיהם של החוקרים, כפי שבאו לידי בסוג
בטבלה, ונראה, באיזו מדה עומדים נימוקים אלה תחת שבס הבקורת?

מלת הפתיחה "אשרי"

פורר סוען שמזמורים א, קכ"ז, קכ"ח, הינם מזמורי חכמה בגלל מלת
הפתיחה "אשרי", -שלדעתו הינה מיוחדת לספרות החכמה.
נימוק זה אין לו אחיזה במציאות, מאחר והמלה "אשרי" נמצאת
בחנ"ך שלוש פעמים, מתוכם עשרים וארבעה פעמים בספר תהלים
וכמזמורים שפורר אינו מסווגם בקבוצת "מזמורי החכמה".

המשל, תוכחה ותוכן מוסרי.

מובינקל משתמש במונח הנ"ל להכללת מזמור בקבוצת "מזמורי
החכמה". (וייזר משתמש דק במונח "משל" להכללת המזמור ל"ז בקבוצת
"מזמורי החכמה").

לא נראה לי הנהה זו מאחר והמקרא מלא משלים, פתח ספר
מספרי הנביאים ותמצאם. תאמר שכל המקרא חכמה? אם כן מה מיוחד
את החכמה בתוך החכמה?

זאת ועוד, בספר תהלים ישנם עוד מזמורים שלא נכללו בקבוצת
"מזמורי החכמה" למרות שיש בהם משלים. כגון-מזמורים צ"ב, ק"ב.

תוכחה ותוכן מוסרי.

כל ספרי הנבואה חומם דברים גדושים בדברי תוכחה ודרישה מוסרית,
ואף אחד לא כללם בספרות החכמה.

ראה למשל: ישעיהו - א, ב, ה, ל.

ירמיהו - ד, ה.

יחזקאל - י"ד.

עמוס - ד

דברים - א-י"ד.

תאמר שכל אלה חכמה? שוב נשאל את השאלה אם כן מה מיוחד את

החכמה בתוך החכמה?

תורת הגמול

ידועה העובדה שמספר חוקרי מקרא מיחסים את "תורת הגמול" לספרות החוכמה.

במקרה שלפנינו ש.ל. גורדון כולל את המזמורים ל"ז קכ"ז

קל"ג בקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל תורת הגמול שיש בהם לדעתו.

הנחה זו בה נאחז ש.ל. גורדון אינה נראית לי, מהסיבות דלקמן.

א. עצם העובדה שמספר חוקרי מקרא מצרפים אותם מזמורים לקבוצת

"מזמורי החכמה" מטבות אחרות, אומרת דורשני.

ב. אם כוללים אנו את המזמורים ל"ז קכ"ז קל"ג כ"מזמורי חכמה"

בגלל "תורת הגמול" שיש בהם, מדוע לא נכלול גם את המזמורים

ל"ד נ"ח קכ"ט? הרי גם בהם קיימת התמונה של "תורת הגמול".

מבחינת תוכנם זהים הם למזמורים שסווגו על ידי ש.ל. גורדון,

לקבוצת "מזמורי החכמה" - כפי שנראה מהפסוקים דלקמן.

מזמור נ"ח: 4 "זרו רשעכם מרחם תעו מבטן דוברי כזב"

נ"ח: 11 "ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירהץ בדם הרשע"

נ"ח: 12 "ויאמר אדם אך פרי לצדיק אך י. אלוהים שפטים

בארץ"

מזמור ל"ד: 18-23 "עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם. פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם. צעקו וה' שמע ומכל צרותם הצילם. המותת רשע רעה ושונאי צדיק יאשמו. פודה ה' נפש עבדיו ולא יאשמו כל החוסים בו".

מזמור קכ"ט: 4-5 "ה' צדיק קצץ עבות רשעים. יבושו ויסוגו אחור כל שונאי ציון".

לכן בא אני לידי מסקנה מאחר ואין לפנינו הגדרה ברורה של "תורת הגמול" (מה נכלל בתורת הגמול, ומה לא נכלל) לא נוכל להעזר במונח זה להפיכת מזמור ל"מזמור חכמה".

"חכמה מעשית"

כדי שנבין במה מדובר, נביא לקמן טבלה של מזמורים ע"פ שלושה חוקרים, אשר סווגו מזמורים לקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל החכמה המעשית שבהם.

טבלה מס' 3

טבלת מזמורי ה"חכמה המעשית"

המזמור החוקר	ל"ז	ע"ח	ק"ה	ק"ו	קכ"ז	קל"ג
ש.ל. גורדון	+				+	+
וייזר					+	+
פורר		+	+	+		

הטבלה הנ"ל מוכיחה כמאה עדים שאין בין חוקרי המקרא הנחה מוסכמת, או הגדרה ברורה למושג "חכמה מעשית". לכן-אין גם תוצאה אחידה. שלושת החוקרים מצביעים על מזמורים שונים ושלושתם משתמשים

באותו שם (חכמה מעשית) למזמורים שונים.

הטבלה מבהירה שמה שנחשב בעיני ש.ל. גורדון "מזמור חכמה" - בגלל ה"חכמה המעשית" שבו (פרק ל"ז) אינו נכלל ב"מזמורי החכמה" אצל וייזר מסיבה זו, ואלו פורר לקח לו שלושה מזמורים אחרים לגמרי שיש בהם יותר הסטוריה מאשר חכמה, וסווגם לקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל החכמה המעשית שבהם.

זאת ועוד, מהו ההבדל בין פרק קל"ג (שסווג לקבוצת "מזמורי החכמה" ע"י גורדון וויזר) לפרקים א, קכ"ח? הרי גם פרקים אלה מורכבים מאותו תוכן, ולפי זה גם הם צריכים להכלל בפרקי החכמה, מסיבה זו, אך בכל זאת לא כללום.

מהסיבות הנ"ל לא נראה לי שנתן לסווג מזמור לקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל "חכמה מעשית" - לפני שתגותח בפנינו הגדרה ברורה של המונח.

הסגנון

מסכים אני לדיעה שסגנון (קרי לשון) מהווה הרכחה שמזמור הינו מזמור חכמה, אלא שצריך לבדוק:

א. אם אותו סגנון שמופיע באותו מזמור שסווג כ"מזמור חכמה" בגלל סגנונו, מופיע רק במזמור ובספרות החכמה. (ואינו מופיע במזמורים אחרים שלא סווגו לספרות החכמה).

ב. מהי כמות הסגנון שממנו מורכב המזמור? הרי לא יעלה על הדעת שבגלל פסוק אחד או שנים שימצאו במזמור מסוים נהפוך את אותו מזמור ל"מזמור חכמה"?

במקרה שלפנינו ש.ל. גורדון מסווג את המזמורים א, י"ט, (ב) קי"ב, קכ"ח (ומעין זה קי"ט) לקבוצת "מזמורי החכמה" בגלל

הסגנון ואלו הפרקים ל"ז, קכ"ז, קל"ג לדעתוהינם "מזמורי חכמה" בגלל שמזכירים בסגנונם הפתגמי את ספר "משלי שלמה". וייזר מסורג את ממזמור מ"ט בגלל הצורה הבלשנית, המאפיינת את ספרות החכמה שנמצאת בו.

שני החוקרים התייחסו לנושא בצורה כוללת וסחמית, שניהם הניחו הנחה בלי לבדוק אותה לעומקה, מאחר והם לא הביאו כל הקבלות לשוניות שעליהם אפשר להסתמך. נראה לי שיש כאן יותר הרגשה מאשר הוכחה ואי אפשר להסתמך במחקר על רגשות בלבד.

מלחמה בספקות ההשגחה

במונח זה משתמשים שלושה חוקרים להכללת מזמור בקבוצת "מזמורי החכמה". לקמן טבלה שתעיד על עצמה כהבנת מונח זה על ידי החוקרים

טבלה מס' 4

טבלת מזמורי "מלחמה בספקות ההשגחה"

המזמור החוקר	ל"ז	ל"ט	מ"ט	ע"ג	צ"א
ש.ל. גורדון		+	+	+	
וייזר				+	
פורר	+		+	+	+

הטבלה הנ"ל מצביעה על קצוניות של הבנת המונח וטמושו ע"י אותם חוקרי מקרא. כמו במונח "חכמה מעשית" שוב גם כאן שלושת החוקרים מצביעים על מזמורם שונים, ושלושתם משתמשים באותו שם (מלחמה בספקות ההשגחה) למזמורים שונים. הטבלה מכהירה שאשר נחשב בעיני ש.ל. גורדון "מזמור חכמה" בגלל תוכנו שהינו "מלחמה בספקות ההשגחה" (פרקים ל"ט, מ"ט) אינו נכלל ב"מזמורי החכמה"

בעיני וייזר מסיבה זו. ואלו פורר צרף לקבוצת "מזמורי החכמה"
את מזמור צ"א שתוכנו מעיד עליו שיש בו יותר תורת גמול במוכנה
המופסט מאשר מלתמה בספקות ההשגחה.

זאת ועוד, אם פורר מצרף את המזמור ל"ז לקבוצת "מזמורי
החכמה" בגלל "המלתמה בספקות ההשגחה" שיש בו, מדוע לא נצרף גם
את המזמורים ל"ד, נ"ח? (ראה צסטות לעיל) הם קרובים ויותר
בתוכנם לפרק ל"ז מאשר פרקים צ"א או מ"ט.

עצם בחירת מזמורים שונים על ידי החוקרים אומרת דורשני.
הרי זה אומר שגם למונח זה-אין עקרון מוטכם או הגדרה מוסכמת
ובמקום שאין עקרונות אין תוצאות לכן, לא נראה לי, לעת עתה,
להעזר במונח זה להפיכת מזמור ל"מזמור חכמה".

המסקנה המשתמעת מכל הנאמר לעיל שאין לפנינו "מזמורי חכמה"
אלא שבירי "חכמה" או רגשות "חכמה".

אך למרות זאת נראה לי שיש ממש בדברי החוקרים ולא בכדי
דברו, אלא שמסיבות שונות איש לא הספיק לברר את הדבר כל צורכו.
הנהה זו מביאה אותנו לחלק ב' של עבודתי-בדיקת קבוצת ארבעת
המזמורים שכל חמשת חוקרי המקרא, מסכימים עליהם שהינם "מזמורי
חכמה". בתחיל במזמור א' ונמשיך לפי הסדר שבו מופיעים המזמורים
בספר תהילים.

פרק א'

- א. אשרי האיש
ובדרך חסאים לא עמד
במושב לצים לא ישב:
ב. כי-אם בתורת יהוה חפצו
והיה כעץ שתול על-פלגי מים
ג. אשר פריו יתן בעתו
ועלהו לא יבול
וכל אשר-יעשה יצליח:

הקורא פרק זה בקריאה ראשונה מיד עומד על פשטותו ועשירותו של המזמור שנכתב בלשון פרוזאית יפה ומושכת, אבל אם יאמר לו שזהו מזמור חכמה עלול הוא להרים עינים תמהות ולשאול בפשטות היכן החכמה בפרק זה? או מה הופך את המזמור למזמור חכמה? ואכן- כאשר אנו קוראים את המזמור קשה מאד להחליט שלפניך מזמור חכמה. שהרי כל אדם מושגים או בטויים המופיעים בפרקנו מפורזים בכל ספר תהילים ואם בכל זאת באים ומניחים שזהו מזמור חכמה, משתמע שכל מזמורי תהילים או לפחות רובם הינם מזמורי חכמה, בעוד מיטב החוקרים והפרטנים מחלקים את הספר לנושאים שונים ומגוונים ורק חלק זעיר מתוך ספר תהילים משובץ אצלם בחטיבת פרקי החכמה. אך עובדה היא שרוב חוקרי המקרא ומפרשיו מציינים שמזמורנו הינו מזמור חכמה-אם כי אינם מוכיחים מה הופך את המזמור למזמור חכמה. לפני שנוכל להביע דיעה בנדון ולהוכיחה נביא לקמן דעות של מספר חוקרי מקרא ומפרשי מקרא.

דעות

וייזר¹

וייזר רואה במזמורנו מזמור חכמה-לדעתו מחבר המזמור קבל על עצמו את המטרה ללמד את חכמת החיים והוא עשה זאת ע"י שהעביר להם את נסיונו האישי. על החכמה שבפרק הוא אומר:
"THAT IS OF TEACHING THEM KNOWLEDGE OF LIFE AND THE ABILITY TO LIVE THEIR LIVES INTELLIGENTLY AND ON A MORAL AND RELIGIOUS BASIS".

ניקול²

ניקול רואה במזמורינו שיר דת ודורשת התנ"ך על אושרו של האיש ההולך בדרכי ה' ועל חורבנו של האיש שאינו הולך בדרכי ה'.

ג'ימסון³

ג'ימסון קורא לפרק בשם האופי והתנאי בהוה ובעתיד המיועד של ירא ה' והרשע. לדעתו המזמור מלמד שהאמת היא הנקודת הסופי של האושר.

-
1. A. WEISER, the psalms, The Westminster Press, Philadelphia U.S.A.- 1962. pp. 102.
 2. F. D. Nichol, The Seventh-Day Adventist, Bible Commentary, U.S.A. 1954. Psalm 1.
 3. R. Jamison, A Commentary on the Old and New Testaments London 1953. Psalm 1.

פורר¹

במבוא לתנ"ך שלו פורר כולל את פרקנו בין פרקי החכמה בגלל

מלת הפתיחה "אשרי" על דבריו מעידה על חכמה וכדוריו

"IN PSALMS 1 AND 128, THE INTRODUCTORY WORD ASRE "HAPPY IS ... BLESSED IS... " ALSO FOUND IN PS 127:5, IS TYPICAL OF WISDOM LITERATURE".

גורדון²

גורדון אומר: "שיר זה אינו שיר מזמור שהושר במקדש במקלה

אלא שיר למוד (דידקטי) והוא קרוב בחוכמו יותר ל"משלי החכמה"

מאשר למזמורי החפלה והשתפכות הנפש שבספרנו".

קירקפטריק³

בספרו על ספר תהילים אומר קירקפטריק:

"THIS PSALM IS THE DEVELOPMENT IN POETICAL LANGUAGE AND IMAGERY OF THE THOUGHT REPEATED IN SO MANY FORMS IN THE BOOK OF PROVERBS (e.g. ii. 21, 220, THAT IT IS WELL WITH THE RIGHTEOUS AND ILL WITH THE WICKED. THE BELIEF IN JEHOVAH'S RIGHTEOUS GOVERNMENT OF THE WORLD WAS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF OLD TESTAMENT RELIGION, AND IT IS HERE ASSERTED WITHOUT ANY OF THOSE DOUBTS AND QUESTIONINGS WHICH DISTURBED THE MINDS OF MANY PSALMISTS AND PROPHETS, ESPECIALLY IN THE LATER

1. G. FOHRER, INTRODUCTION TO THE OLD TESTAMENT, MASHVILLE, ABINGDON PRESS, N.Y.- 1965. pp. 313-4.

2. תנ"ך - ש.ל. גורדון, הוצאת ש.ל. גורדון, ת"א תש"ג ספר א' ספר א'.

3. A.F. KIRKPATRICK THE PSALMS, CAMBRIDGE; AT THE UNIVERSITY PRESS. 1910.

STAGES OF OLD TESTAMENT REVELATION.

THE PSALM FORMS AN APPROPRIATE PROLOGUE TO THE PSALTER, WHICH RECORDS THE MANIFOLD EXPERIENCES OF THE GODLY. FOR IT AFFIRMS THE TRUTH TO WHICH THEY CLUNG, IN SPITE OF ALL APPEARANCES TO THE CONTRARY, IN SPITE OF THE SUFFERINGS OF THE RIGHTEOUS AND THE TRIUMPHS OF THE WICKED, THAT THE ONLY SURE AND LASTING HAPPINESS FOR MAN IS TO BE FOUND IN FELLOWSHIP WITH GOD".

על ההנחות מהן יוצאים החוקרים להכללה מזמורנו בין "מזמורי החכמה" כבר עמדנו במבוא וגם בחינת דיעותיהם מעידה שדבריהם מבוססים על הנחות יותר מאשר על הוכחות. בדיעה אחת אתם אני, שמזמור א' מזמור חכמה הוא אך לפי

הגורמים דלהלן:

- א. המאפיין.
- ב. הקבלות מספרות חכמה חזונית.
- ג. "חכמה מעשית".
- ד. הדמיות-שמוש לטוני.
- ה. נספל בהם אחד אחד.

המאפיין את המזמור.

מאחר ובמסגרת עבודתי זו אשתמש במונח הנ"ל, זקוק הוא להבהרה. לקמן הגדרתו: מאפיין הוא-הוסר נימה אישית במזמור. (דהיינו-מזמור הנמצא מעל לרגש. מזמור שאינו כולל בתוכו קינה שבח והודאה, חחינה וחפילה, בקשה והשתפכות נפש.)

ונאמרת בצורם כוללנית.
נקודה זו נותנת בידינו עוד סימן שלפנינו פרק חכמה.

הקבלה מספרות החכמה החיצונית

מתוכנו של המזמור רואים אנו שהמחבר משבח את האדם היודע
להבחין בין דרך טובה לדרך רעה, היודע להפעיל את השכל במקום
הרגש, כדי לא להתפתות להצעות החטאים ולדברי הלצים. התוצאה
מכך "והיית כעץ שתול על פלגי מים... כל אשר יעשה יצליח"
תוכן דומה מוצאים אנו באחד משירי החכמה המצרית העתיקה
כדלקמן-

Text

FOURTH CHAPTER

- As for the hot-headed man in a temple,
 He is like a tree growing in an enclosed space.
 A moment completeth its loss of foliage.
 Its end is reached in the *makherma*.
 5 It is sunk far from its place ;
 The flame is its burial shroud.
 The truly silent man, he withdraweth himself
 apart.
 He is like a tree growing in a plot.
 It groweth green and doubleth its yield ;
 10 It is before its lord.
 Its fruit is sweet ; its shade is pleasant.
 Its end is reached in the grove.

Notes

This Chapter of the 'Teaching' contains striking resemblances to Ps. i and Jer. xvii.5-8.

In spite of some difficulties of vocabulary the general meaning of the Chapter is clear. In two six-lined stanzas the fates of the man of unrestrained temper and the self-controlled man, both engaged in the service of the temple, are contrasted.

Lines 2-5. *enclosed space*. Perhaps the Egyptian should be emended to read 'forest', which would suit the comparison between a wild tree and one cultivated in a garden. *foliage*. The meaning is uncertain. The form of the Egyptian word suggests a Semitic original. *makherma*. Suggested translations are 'shipyard, dockyard'. The Demotic *mkkr* or *mkhy* meaning 'storehouse' may, however, be compared. *It is sunk*, perhaps in the sense of waterlogged and floated away.

Line 8. *plot*. The meaning is uncertain. In Egypt trees were planted in pits surrounded by raised rims to retain water. Possibly such a pit is meant.

Line 10. Cp. line 5, where the tree is lost *far from its place*.

Line 12. *the grove*. The underlying idea is the garden of trees in the realm of the blessed dead. In contrast to line 6, where the burial shroud of the hot-headed man is the destroying flame, the self-controlled man may expect after death revivification in the garden of the gods. The Egyptian word, here translated 'grove', implies a number of meanings all associated with a goodly burial in contrast to the miserable end of the man of unrestrained passion.

השיר מדבר על שני סוגי בני אדם, מעין רשע וצדיק.
האיש חם המזג-דומה לעץ שגדל בשטח ללא מרחב (מקום מחיה) שעליו
נושרים מהר. ואילו הצדיק דומה לעץ שגדל בשטח רחב (מים) עם
עלים ירוקים, פירות כפולים ומחוקים וצלו נעים.
בשיר מפיעים אותם מוטיבים שראינו בפרקנו, צדיק רשע, העץ,
(המים והרעיון).
הקבלה זו נותנת בידינו הוכחה שאכן מזמור א' הינו מזמור
חכמה.

"חכמה מעשית"

בין הדיעות השונות להכללת מזמורנו במזמורי החכמה ראינו
גם את דעתו של וייזר-הכולל את המזמור בין "מזמורי החכמה"
בגלל ה"חכמה המעשית" שבו, שלדעתו מחבר המזמור קבל על עצמו את
המטרה ללמד את חכמת החיים ותוא עשה זאת ע"י שהעביר להם את
נסיונו האישי.

מסכים אני לדעתו של וייזר ולדעת רבים ש"חכמה מעשית"
בפרק הינה סימן ל"חכמה". שהרי אחת ממטרותיה של החכמה היא
ללמד את האדם איך לחיות את חייו היום יומים ואיך לכוון את
דרכו בחיים. זאת יודעים אנו מתורת החכמה העתיקה של המזרח
הקדום וכן ראינו זאת בשיר החכמה המצרית.

אלא שפרק א' בתהלים אינו עונה על הדרישות (ההנחה) של
וייזר וזאת בגלל:

א. המחבר במזמור אינו מדבר כלל על נסיון אישי אלא קובע
עובדות לשלעצמן.

ב. בפרק ל"ז מדבר המחבר על נסיון אישי-"נער הייתי וגם זקנתי"

ולא ראיתי צדיק בעזב וזרעו מבקש לחם" (ל"ז 24) או "ראיתי רשע עריץ ומחערה כאזרח דעגן. ויעבר והנה איננו ואכקשהו ולא נמצא" (ל"ז: 35-36) למרות הנסיון האישי בפרק וייזר איננו מכלילו בין מזמורי החכמה מסיכה זו.

לכן עלינו לתת הגדרה ברורה של המושג "חכמה מעשית" שישמש אותנו גם בפרקים אחרים. "חכמה מעשית"-המלצה בפרוש או ברמז לאדם מה טוב לו לעשות וממה ירחק.

המלצה כזו נתנת לאדם מהוך נסיון חיים, או ע"י העמדת בהירות בין דרכים. (טוב ורע) פרקנו מראה לאדם את הטוב ואת הרע ונותן בידו את הברירה לבחר. המבנה דלקמן יעזור לנו להבין את ה"חכמה המעשית" של המזמור.

<u>הטוב</u>	<u>הרע</u>
הדרכים: (הבהירות) אשר:	אשרי האיש:
לא הלך בעצת רשעים	הלך בעצת רשעים
לא עמד בדרך חסאים	עמד בדרך חסאים
לא ישב במושב ליצים	ישב במושב ליצים
כי אם בתורת ה'	--
הפצו ובחורחו יהגה	--
יומם ולילה.	--
התוצאה: והיה כעץ שתול על פלגי מים כמוץ אשר חדפנו רוח אשר פריו יתן בעתו ועליהו לא יבול וכל אשר יעשה יצלח.	

לא יקומו רשעים במשפט

המסקנה: והחטאים (לא ימצאו)

בעצת צדיקים.

הרעיון הכללי בצורת פתגם

כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים חאבד.

ממבנהו של הפרק רואים שמוצעות לאדם שתי ברירות ועליו לבחור בין הטוב והרע, לכל אחת מברירות אלה יש התחלה ויש סוף. התוצאה כוללת שלושה דברים-עץ שתול על פלגי מים, פריו יתן בעיתו, עליהו לא יבול- מקביל לשלושת הספוסים הנמצאים בפרק (רשעים, חטאים, לצים). בבחירת הרע ישנה רק תוצאה אחת-כ"מוץ אשר תדפנו רוח"-מעין טכום כללי.

המסקנה-למען השלמת הבנת הפסוק נקרא אותו בצורה בה מופיע לעיל בתוספת המלים "לא ימצאו"- ומובנו של הפסוק יהיה בעצת (קרי בעדת) הצדיקים לא ימצאו חטאים ואלו הרשעים אפילו לא זוכים לעמוד במשפט. זאת אומרת, אם אתה בוחר לך את ה"טוב" בכלל לא תמצא בין החטאים ואלו אם אתה בוחר לך את ה"רע" אתה לא מגיע למשפט.

על הפסוק האחרון-"כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים חאבד" נראית לי דעתו של הרטום¹ כסבירה, באומרו-פסוק זה הכתוב בקצב שירי נתן כסופו של מזמור שכל פסוקיו פסוקי פרוזה, ולכן יש רואים בו פתגם נפוץ בעם שהובא כאן על שום שהוא מביע בקצור את הרעיון העקרי של המזמור.

ממבנה מזמורנו רואים איפוא שלאדם ממלץ מה טוב לו לעשות

1 חנ"ך. הרטום, הוצאת יכנה, 1967), תהלים פרק א'.

וממח ירחק. כן נתנת לו החוצאה של הכרירה. לפנינו איפוא חכמה מעשית הבאה לעזור לאדם בחייו. ו"חכמה" זו נתנת בידינו סימן נוסף שמזמורנו "מזמור חכמה"-הוא.

"הדמויות"-שמוש לשוני.

מיום עמוד אדם על רגליו. **מיו** מוצא הוא את עצמו בחור חברה ומסר הסובבים אותו. בחכמה זו המונהגת ע"י אנשים כמותו נמצאים בני אדם שונים שאתם הוא לומד לחיות ולהלחם על קיומו. אלא שלומד הוא גם לחכיר שיש בעולמנו גם כאלה שאין תוכם כבורם. מעין "חכמים המח להרע". "חכמים" מיעצי עצות ומציעי הצעות מפתות אשר החכמה שולחת את זעמה כלפיהם-וכלשונה "ושם רשעים ירקב" (משלי י"ג 20)
"החטאים תרדף רעה" (משלי י"ג 20)
"לץ תוכה ופתי יערים" (המכות לא יועילו ללץ) (משלי י"ט 25)
בעל מזמורנו מביח את האדם המתרחק מעצת הרשעים, ומדרך החטאים וממושבי הלצים.

בבדיקה כוללת שעשיתי על הספרים תהלים משלי קהלת ואיוב בקשר לשלושת הספוסים-"רשעים" "חטאים" "לצים" המופיעים במזמורנו התקבלה התמונה דלקמן.

טבלה מס' 5

טבלת הספוסים

ס"ה	ס"ה ספרי חכמה	איוב	קהלת	משלי	ס"ה תהלים	תהילים	הספוסים
	50	10	4	36		28	רשע
	60	16	3	41		50	רשעים
110					78		סה"כ
	8	-	3	5		-	חוטא
	3	-		3		6	חוטאים
11					6		סה"כ
	11	-	-	11	-	-	לץ
	3	-	-	3		1	לצים
14					1		סה"כ

מהטבלה הנ"ל רואים שהשם "רשע" (ביחיד ורבים) מופיע בספר

תהלים 78 פעמים ואלו בספרי החכמה מופיע אותו שם 110 פעמים

השם "חוטא" (ביחיד ורבים) מופיע בתהלים 6 פעמים ואלו בספרי

החכמה מופיע 11 פעמים.

השם "לץ" (ביחיד ורבים) מופיע בתהלים פעם אחת ואלו בספרי החכמה

מופיע 14 פעמים.

כן ברור מהטבלה הנ"ל שמקומם של שלושת הספוסים נפוץ יותר בספרות

החכמה.

כשלישיה (שלושת הספוסים בפרק אחד-או ענין אחד) מופיעים

בספר משלי בצורה רחבה ואלו בספר תהלים מופיעים שלושתם רק פעם

אחת-במזמורנו.

מכאן הנחתי שמזמורנו שייך לאותו סוג של מזמורי החכמה,

בגלל הדמויות המשותפות לפרקנו ולספר משלי.

מי הם שלשת הספוטים ובמה כוחם? - שבעל מזמורנו הקדיש להם את המזמור וההכמה בספר משלי מזהירה מפניהם, את זאת נעשה לקמן.

1. רשע

מקורה של המלה וגם מובנה קרוב יותר למובן של השפה הערבית. רשע אינו מיצג טפוס של אדם הם טפש או בעל יכולת חוקית אלא של אדם פקח ובעל יכולת אינסלקטואלית-המיעץ עצוח והרוצה כביכול לעזור לבני אדם ולהקל סבלם, אלא שכל עצתו הינה למסרתו התועלתית ואת כל חריפות מוחו מנצל הוא להרע (בצורה תמימה). הרי כך אומרת עליהם החכמה בספר משלי "תחבולות רשעים מרמה" (פרק י"ב 5) "דברי רשעים ארב דם" (י"ב 6)

2. חטאים

אלה הם אנשים פורקי עול המוסר ותחברה, אינם מצייתים למוסכמות, אין באמתחתם לא מצוות שמעיות ולא מצוות שכליות. כך נאמר עליהם בספר משלי:

"בני אם יפתוך חטאים אל תבא:

אם יאמרו לכה אחנו נערכה לדם נצפנה לנקם חנם:

נבלעם כשאל חיים ותמימים כיורדי בור:

כל הון יקר נמצא נמלא בחינו שלל:

גורלך תפיל בתוכנו כיס אחד יהיה לכלנו:

בני אל חלך בדרך אתם מנע רגליך מנתיבתם:

כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפך דם:

(משלי א' 16-10)

מהקטע הנ"ל משתקפת דמותם האמיתית של חטאים אלה. אין עליהם לא מורא אדם ולא מורא שמים-רוצחים גונבים כדי להתעשר.

3. לצים

הטפוס השלישי הנמצא בספר משלי עשרים ושתיים פעמים-הם הלצים מובנה של המלה לץ קרוב יותר לשפה הערבית, מלשון לוז (לוץ, לעג, צחוק) המעקם דברי חברו בהחול.
הלץ - זהו אדם שכל כוחו בלשונו, חדות לשונו והצורה בה מביע את הדברים גורמת לבני אדם להזדהות עם דבריו, שנאמרים לעתים ללא כוונה וכל מטרתם הינה צחוק ולעג.
עליהם אומר רד"ק¹: "הלצים הם הערומים בדעת לרעה ומתגרים ומדברים רעות על בני אדם ונוחנים דופי ומום בהם ומגלים סוד זה לזה והענין הזה לאנשים בטלים יושבי קרנות".
שלש הטפוסים פועלים ע"פ דרכם וע"פ מחשבתם, כל עצם היוחס הינה מלחמת בחכמה האמתית.

הרשעים: כל תורתם מתבסאת בחשיבה (עצות ותחבולות)

החסאים: במעשים המלווים חשיבה מתוכננת

הלצים: בדבור, ערומים בדעת.

1. רד"ק, הפרוש הארוך על תהילים.

פרק ל"ז

1. לדוד אל תתחר במרעים ואל תקנא בעושי עולה;
2. כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון;
3. בסת ביהוה ועשה טוב שכן ארץ וראה אמונה;
4. והתענג על יהוה ויתן לך משאלות לבך;
5. גול על יהוה דרכך ובטח עליו והוא יעשה;
6. והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים;
7. דום ליהוה והתחולל לו אל תתחר במצליח דרכו באיש עושה מזמות;
8. הרף מאף ועזוב חמה אל תתחר אך להרע;
9. כי מרעים יכרתון וקוי יהוה המה ירשו ארץ;
10. ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על-מקומו ואיבנו;
11. וענוים ירשו ארץ והתענגו על רב שלום;
12. זמם רשע לצדיק וחרק עליו שניו;
13. אדני יטחק לו כי ראה כי יבא יומו;
14. חרב פתחו רשעים ודרכו קשתם להפיל עני ואביון לסבוח ישרי דרך;
15. חרכם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה;
16. טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים;
17. כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים יהוה;
18. יודע יהוה ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה;
19. לא-יבשו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו;
20. כי רשעים יאבדו ואיבי יהוה כיקר כרים כלו בעשן כלו.
21. לזה רשע לא ישלם וצדיק סונן ונותן;
22. כי מברכיו ירשו ארץ ומקללו יכרתו.
23. מיהוה מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ;

24. כי יפול לא יוסל כי יהוה טומך ידו;
 25. נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק בעזב
 וזרעו מבקש לחם
 26. כל היום חונן ומלוה וזרעו לברכה;
 27. סור מרע ועשה טוב ושכן לעולם;
 28. כי יהוה אהב משפט ולא יעזב את חסידיו לעולם נשמרו
 וזרע רשעים נכרת;
 29. צדיקים ירשו ארץ וישכנו לעד עליה;
 30. פי צדיק יתגה חכמה ולשונו הדבר משפט;
 31. תורת אלהיו בלבו לא תמעז אשריו;
 32. צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו
 33. יהוה לא-יעזבנו בידו ולא ירשיענו בהשפט;
 34. קוה אל-יהוה ושמר דרכו וירומם לרשת ארץ
 הכרת רשעים תראה;
 35. ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח רענו;
 36. ויעבר והנה איננו ואבקשהו ולא נמצא;
 37. שמר-תם וראה ישר כי אתרית לאיש שלום;
 38. ורשעים נשמדו יחדו אחרית רשעים נכרתה;
 39. ותשועת צדיקים מיהוה מעזם כעת צרה;
 40. ויעזרם יהוה ויפלסם יפלסם מרשעים ויושיעם
 כי חסו בו;

את המזמור הנ"ל מכלילים חמשת חוקרי המקרא ומפרשיו בקבוצת
 מזמורי החכמה.

דעת החוקרים נראת לי נכונה, נמנה לקמן ארבעה גורמים

ההופכים את המזמור ל"מזמור חכמה" ונוכחים.

א. הרעיון

ב. הלשון

ג. חכמה מעשית

ד. המאפיין את המזמור.

הרעיון

הרעיון היסודי של מזמורנו זה השקפת האמונה בשלטון הצדק העולמי. משוררנו אִרִיר האמונה וחבטחון קורא את הספקנים לאמונה לתקוה ולסבלנות: "דם לה' ותתחולל לו" (פסוק ז') "קוה אל ה'" (פסוק ל"ד). אמנם יש אשר יצליח הרשע ברשעתו, אבל משוררנו בטוח, כי הצלחתו היא רק זמנית חולפת "ועוד מעט ואין רשע והחבוננת על מקומו-ואיננו" (י').

חוקר הוא "האחרית" ואחרית-רק-לאיש שלום (ל"ז). המשורר בטוח במשפט ה' שקרוב לבוא ויביא כליה על הרשעים. את השקפתו זו מיסד הוא אל נסיונו הפרטי בחיים: "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיחי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם" (כ"ה).

רעיון דומה מוצאים אנו באיוב. צופר הנעמתי, אחד מחבתי איוב אומר "כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף תאבד" (כ' 5) הצלחת הרשעים הינה רגעית.

ואליפז התימני אומר מנסיונו האישי "אני ראיתי אויל משריש ואקוב נוהו פחאם" (ה' 3)

צורה דומה לרעיון זה מוצאים אנו בספר משלי וכך באמר "כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם" (י' 25)
"מגורח רשע היא תבואנו ותאז צדיקים יתן" (י' 24)

"מארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יברך" (ב' 33)

"יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה"

" תוחלת צדיקים שמחה ותקות רשעים תאכזר!"

" מעז לתם דרך ה' ומחתה לפעלי און"

"צדיק לעולם בל ימוט ורשעים לא ישכנו ארץ" (י' 27-30)

הפסוקים הנ"ל מצביעים על זהות רעיון שבין פרקנו לספר משלי
הצלחת הרשע הינה זמנית ולמראית עין ואלו הצדיק הינו יסוד עולם.

אותו רעיון אנו מוצאים אצל בן סירא באומרו

נעורת צבורה-צבור רשעים ואחריתם שביב אש (כ"א:10)

דרך רשעים מקלח ואחריתה שחת טאול (כ"א:11) (נקה מלכנים)

כי רחמים ואף-עמו ואל רשעים ינוח רגזו (ה:9)

לדעת בן סירא, סופם של הרשעים הינו שביב אש. רעיון זה

כמובן מובע במזמורנו.

ראינו שהרעיון של פרקנו זהה עם המצוי בספרות החכמה מכאן

שפרקנו "פרק חכמה"-הוא.

מטבעות לשוניות

תהלים

ספרות החכמה

1. עוד מעט ואין רשע
2. וקוי ה' חמה ישכנו ארץ
3. ראיתי רשע עריץ ומתערה
4. אל תחחר במרעים אל
5. תקנא בעושי עולה
6. כעבור טופה ואין רגע (י:26 משלי)
7. כי ישרים ישכנו ארץ (ב:21 משלי)
8. ואני ראיתי אויל משריש ואקוב
9. נוהו פתאם (איוב ה:3)
10. אל תחחר במרעים אל תקנא ברשעים (ב"ד:19 משלי)

גול אל ה' מעשיך (ט"ז:3 משלי)

5. גול על ה' דרכך

6. והתכוננת על מקומו ואינינו לא יכירנו עוד מקומו (איוב ז:10)

7. אם יבלענו מקומו וכחש בו לא

ראיתך (ח:18 משלי)

7. טוב מעט לצדיק טוב מעט בצדקה מרוב תבואות בלא

מהמון רשעים רבים משפט (ט"ז:8 משלי)

8. כי זרועות רשעים תשברנה וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה

תשבך (ל"ח:15 משלי)

9. פי צדיק יהבה חכמה פי צדיק ינוב חכמה (י:31 משלי)

ולשונו תדבר משפט מקור חיים פי צדיק (י:11 משלי)

10. לא ראיתי צדיק נעזב לא ירעיב ה' נפש צדיק (י:3 משלי)

וזרעו מבקש לחם צדיק אוכל לשובע נפשו (י"ג:25 משלי)

11. מה מצעדי גבר כוננו מה מצעדי גבר (כ"ו:24 משלי)

וזרכו יחפץ ואדם מה יבין דרכו

12. לא יבושו בעת רעה ברעב פדך ממות

ובימי רעבון ישבעו וכמלחמה מידי חרב (איוב ה:19)

13. כי אחריית לאיש שלום כי אם יש אחריית ותקותך לא תמת

(כ"ג:18 משלי)

14. אחריית רשעים בכרתה כי לא תהיה אחריית לרע (כ"ד:20 משלי)

15. והתענג על ה' אם על שדי יתענג (איוב כ"ז:10)

ההשואה הנ"ל תזהה בתוכנה, וכמעט כלה בלשונה, (אותן מסבעות

לשון) מעידה על מקורו של מזמורנו שאכן מזמור חכמה הוא.

חכמה מעשית

כפי שהגדרנו זאת בפרק א' נוכל להשתמש בהגדרה זו גם בפרק זה. גם בפרקנו זה ישנה "חכמה מעשית" המבוססת על נסיון חיים, אם כי אינה מתרעת על כל הפרק ואינה דומה לזו של פרק א'.
נסיון החיים של המחבר מובע בפרוש בפרק וכך הוא אומר:
1. נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש להם (ל"ז:24).

2. כל היום חונן ומלווה וזרעו לברכה (ל"ז:25).
 3. ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח רענן (ל"ז:35).
 4. ויעבר והנה איננו ואבקשהו לא נמצא (ל"ז:36).
- בפסוקים הנ"ל מציין המחבר את סופם המר של הרשעים כנגד סופם הטוב כל הצדיקים וזאת על סמך נסיונו האישי. פסוקים אלו נותנים בידינו סימן נוסף שמזמורנו "מזמור חכמה" הוא.

המאפיין

נוסף לעלושת הגורמים הנ"ל יש לצרף גם את הגורם "המאפיין" המאפיין את פרקנו עליו דנו בהרחבה בפרק א'.

פרק מ"ט

למנצח לבני-קרח מזמור

- א. שמעו-זאת כל-העמים
ב. גם-בני אדם גם-בני אנוש
ג. פי ידבר חכמות
ד. אטה למשל אזני
ה. למה אירא בימי דע
ו. הכסחים על-חילם
ז. אח לא-פדה יפדה איש
ח. ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם:
י. ויחי עוד לנצח
יא. כי יראה חכמים ימותו
יב. קרבם בחימו לעולם
יג. ואדם ביקר בל ילין
יד. זה דרכם כסל למו
טו. כצאן לשאול שתו מות
טז. אך אלהים יפדה נפשי
מיד שאול
יז. אל-חירא כי יעשיר איש
יח. כי לא במותו יקח הכל
יט. כי נפשו בחייו ובדך
כ. תבא עד-דור אבותיו
כא. אדם ביקר ולא יבין
האזינו כל-ישבי חלד:
יחד עשיר ואביון:
והגות לבי תבונות:
אפתח בכבוד חידתי:
עון עקבי יטובני:
וברב עשרם יתהללו:
לא-יתן לאלהים כפרו:
לא יראה השחת:
ועזבו לאחרים חילם:
יחד כסיל ובער
קראו בשמחתם עלי אדמות:
נמשל כבהמות נדמו:
ואחריהם בפיהם ירצו סלה:
ירעם וירדו במ ישרים לבקר וצידם
לבלות שאול מזבל לו:
כי יקחני סלה:
כי ירבה כבוד ביתו:
לא ירד אחרייו כבודו:
ויודך כי-תיסיב לך:
עד נצח לא יראו-אור:
נמשל כבהמות נדמו:

המזמור שלפנינו שונה הוא לא רק משל המזמורים שלפניו אלא גם מרב מזמורי חהלים, עליו מסכימים כל חוקרי המקרא ומפרשי המקרא שמזמור חכמה לפנינו. מה עושה את המזמור למזמור חכמה נמנה לקמן שלשה גורמים ונוכיחם.

הגורמים

1. הרעיון.
2. עדותו של המחבר.
3. המאפיין את המזמור.

הרעיון

המזמור בא לפתור אחת מחידות החיים הקודמות המרגיזות את שלום המאמין ומעמידות בנסיון קשה את אמונתו התמימה בבסחון הצדק בעולם העשירים שמחים בחלקם וחיים בשלוה ובבטחה ואלו העניים סובלים. המזמור מבוסס על הרעיון שהעשיר הינו דמות שלילית. העשיר מזוהה עם הרשע וגורל אחר להם.

תשובתו של בעל מזמור זה לחידת החיים מבוססת על האמונה שהעשיר ירד שאולה ואין לו זכר, ואלו עני ישר, ה' יפדהו משאול. רעיון דומה המזהה את העשיר עם הרשע ורואה בו דמות שלילית, ומנבא לו סוף זהה, מוצאים אנו בספרות החכמה-כדלקמן:

"ועשירים בשפל ישבו" (קהלת ו, 10)

"עשיר יטכב ולא יאסף" (איוב יט, 27)

"חכם בעיניו איש עשיר" (משלי יא, 28)

ואף להעשיר לא ינקה" (משלי כ, 28)

בין סירא אומר - "עשיר הוא יחנוה; ועל-דל נענה הוא יתחנו" (יג, 4)
 "אם תבשר לו יעבד בך ואם תכרע לו יחמל עליך" (יג, 5)

"אם שלך ייטיב דבריו עמך וירוששך ולא יכאב לו" (יג, 6)
"מה יחבר זאב אל כבש, כן רשע לצדיק וכן עשיר אל איש

מאצל" (יג, 19)
"מאכל ארי פראי מדבר, כן מרעית עשיר דלים" (יג, 21)
"תועבת גאווה-ענוה-ותועבת עשיר אביון" (יג, 22)

בן סירא מצביע על הזמות השלילית של העשיר, הוא רואה בו נצלן
וגאותן.

קהלת ואיוב מדברים על סופו-כסופו של הרשע.
פרקנו רואה בעשיר דמות שלילית (כבן סירא) ומנבא לו סוף
כאיוב וקהלת.
שוב רואים אנו שרעיונו של המזמור שאוב מספרות החכמה ובכך
הוכחנו שפרקנו פרק חכמה הוא.

פרשנות לפסקי בן סירא:

יג, 4: יענה-בעזות ובחוצפה עוד יתקטש ויתפאר בחוצפתו, ועל דל
נענה-ועל הדל, שהעשיר עות לו וקפתו, מוטל עוד להתחנן
לפניו, שלא יציק לו יותר.

יג, 5: אם תבשר לו-אם תהיה ראוי לעבודתו יעבד כן, כמו בעבד-
ואם תכרע-ואם תכרע תחת סבל משאו, הוא רק יהמל עליך
למראית עין ויפקירך.

יג, 6: אם שלך-אם יש לך רכוש שיוכל לגזול אותו מידך ייטיב
דבריו עמך, ולאחר שירושש אותך לא יכאב לו בכלל.

יג, 19: נאצל-איש שאצלו (לקחו) ממנו את רכושו.

עדותו של המחבר

"שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושב חלד:
 גם בני אדם, גם בני איש יחד עשיר ואביון:
 פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות:
 אטה למשל אזני אפתח בכנור חדותי":

בפסוקים הנ"ל מזמין המחבר את כל העולם לשמע את דבריו, עשירים ועניים-כי תואמים הם לכלם. התוכן הינו אנושי כללי. מה הם הדברים המזמנים כלכם?-אלה הם כידוע דברי חכמה. וכך הוא אומר "פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות אטה למשל אזני". "אפתח הכנור תידתי".

לפי עדותו: פיו מדבר חכמה

לבו הוגה תבונה

אזנו נוטה למשל

פותח בשיר תידתו

חכמה תבונה משל וחידה-מביא לנו המחבר בפרק זהרי כך פתח ספר משלי

"משלי שלמה בן דוד" - "לדעת חכמה ומוסר

להבין מאמרי בינה

להבין משל ומליצה

דברי חכמים וחידותם" (משלי א' 6-1)

הפתיחה של מזמורנו זהה עם הפתיחה של ספר החכמה - "משלי" אם כך הרי לפנינו מזמור חכמה.

נוסף להוכחות הנ"ל יש לצרף את ההוכחה שכבר עמדנו עליה

בפרק א'. "המאפיין את הפרק" (חוסר פניה לה')

מזמורנו אינו כולל דברי תפלה ודברי תהלה כי אם הבעת

מחשבותיו של המחבר.

פרק קי"ב

הללויה

- א. אֲשֶׁר־אִישׁ יִירָא אֶת-יְהוָה בַּמִּצְוֹתָיו חֲפֵץ מֵאֵד:
- ב. גִּבּוֹר בָּאָרֶץ יִהְיֶה זֶרְעוֹ דּוֹר יִשְׂרָאֵל יִבְרַךְ:
- ג. הוֹן-וְעֶשֶׂר בִּבְיָחֹו וְצִדְקָתוֹ עֲמֵדַת לְעַד:
- ד. זֶרַח בַּחֹשֶׁךְ אֹר לַיִּשְׂרָאֵל חֲנוּן וְרַחוּם וְצַדִּיק:
- ה. טוֹב-אִישׁ חוֹנֵן וּמְלוּה יִכְלַל דְּבָרָיו בַּמִּשְׁפָּט:
- ו. כִּי לְעוֹלָם לֹא-יִמּוֹט לְזִכֹּר עוֹלָם יִחְיֶה צַדִּיק:
- ז. מִשְׁמוּעָה רַעָה לֹא יִירָא נִכּוֹן לְבוֹ בְּטוֹת בַּה':
- ח. סֵיטָן לְבוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר-יִרְאֶה בְּצַרְיוֹ:
- ט. פֶּזֶר נָתַן לַאֲבִיּוֹנִים צִדְקָתוֹ עֲמֵדַת לְעַד
- י. קִרְנוֹ חֲרוֹם בַּכְבוֹד:
- י. רֹשַׁע יִרְאֶה וְכַעַס שִׁנּוּי יִחַרֵּק וְנִמַּס
- תֹּאוֹת רָשָׁעִים תֵּאָכֵד:

הַמְזִמּוֹר מֵהַלֵּל אֶת יְרֵאֵי ה' וּמֵתֵאֵר אֶת תְּכוֹנָתָם בַּשְּׁחִינָם וּשְׁלוֹתָם

וְאֵת כָּל הַטוֹב וְהָאוֹשֵׁר הַצִּפּוֹן לָהֶם.

מִסְפַּר חֻקֵּי מִקְרָא וּמִפְרָשֵׁי מִקְרָא¹ כּוֹלְלִים אֶת הַמְזִמּוֹר בֵּין

מִזְמוֹרֵי הַחֲכָמָה מִבְּלֵי לִנְמֹק מֵהַ עוֹשֶׂהוּ לְפָרֶק חֲכָמָה.

אַחֲרֵיהֶם² רֹאִים בּוֹ מִזְמוֹר רִגִּיל בֵּין יֵתֵר הַמִּזְמוֹרִים. מִסְכִּים

אֲנִי לְדִיעָה שֶׁלִּפְנֵינוּ מִזְמוֹר חֲכָמָה וְהַגּוֹרְמִים שְׂנוּכִית לְהֵלֶךְ יַעֲיִדוּ עַל כָּל.

1. WEISER A. THE OLD TESTAMENT LIBRARY, PSLAMS, 1962
PSALM 112.

2. FOHRER G. INTRODUCTION TO THE OLD TESTAMENT, 1965
pp. 313-314.

הגורמים העושים את מזמורנו למזמור חכמה

1. הרעיון
2. מטבעות לשון (הקבלות לעוניות)
3. המושגים "יראח ה'", "ירא ה'",
4. המאפיין.

הרעיון

בעל המזמור מלמד אותנו שיראת ה' מביאה לאדם את האושר המצופה. ביתו מלא ברכת ה'. לו הון ובנים מפוארים, אהלו לא ימוט ולא יפתד מצרה פתאומית.

צורה דומה לרעיון זה אנו מוצאים בספר משלי וכך נאמר:

1. "יראת ה' לחיים" (י"ט 23)
2. "יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות" (י"ד 27)
3. "ביראת ה' מבטח עוז ולבניו יהיה מחסה" (י"ד 28)
4. "יראת ה' תוסיף ימים" (י' 27)

יראת ה' לפי משלי הינה הקור החיים הטובים, משמשת מחסה לבניו של ירא ה' ומוסיפה חיים.

לפנינו אותם מוסיבים שראינו ברעיון של מזמורנו. אותו מוסיב אנו מוצאים אצל בן סירא (א:10) באומרו: "יראת ה' משמחת לב ונותנת ששון ושמחה ואורך ימים" ועל דרך השלילה הוא אומר-

"אם לא יחזיק כיראת ה' קל מזהרת ירסט ביתו" (כ"ז:3)

רואים אנו שרעיונו של הפרק זהה עם הנמצא בספרות החכמה מכאן שפרקנו פרק חכמה הוא.

כמו כן אנו יודעים שיראת ה' היא חכמה - הרי כך נאמר בבן

סירא:

1. "ראשית חכמה יראת ה'" (א 12)
 2. "עשרת חכמה יראת ה'" (א 16)
 3. "שורש חכמה יראת ה' וענפיה אורך ימים" (א 18)
- וכך נאמר במשלי "יראת ה' ראשית דעת"; (א 7)

מטבעות לשוניות (הקבלות לשוניות)

בפרקנו זה ישנה תופעה בולטת לעין. רבים מפרשנים מופיעים בספרות החכמה, כמעט בנוסח זהה. תופעה זו לבד נותנת בידינו את ההוכחה שפרקנו פרק חכמה הוא. הסבלה דלקמן תשקף את ההנחה הנ"ל.

ספרות החכמה

תהלים

א. אשדי האיש ירא ה'	יראי ה' לא ימרו פיו
במצותיו חפץ מאד ¹	ואוהביו ישמרו דרכיו (בן סירא)
ג. הון ועושר בביתו	עשר וכבוד אתי הון עתק
צדקתו עומדת לעד	וצדקה (משלי ח 28)
ה. טוב איש חונן ומלוה	..בשמאלה עושר וכבוד (משלי ג 16)
ו. לזכר עולם יהיה צדיק	ומחונן עניים אשריו (משלי יד 21)
ז. משמועה רעה לא יירא ²	זכר צדיק לברכה (משלי י 7)
ח. כי לעולם לא ימוט	קול פחדים באזניו (איוב טו 20)
ט. פזר נתן לאביונים	צדיק לעולם לא ימוט (משלי י 30)
	יש מפזר ונוסף עוד...
	פזר ונתן לאביונים (משלי יא 24)
י. תאות רשעים תאבד	תקות רשעים תאבד (משלי י 28)

1. הפזר - טובה שיהיה
2. הפזר - טובה שיהיה

מההשוואה הנ"ל רואים אנו טענה מטבעות לשוניות המופיעות
במזמורינו נמצאות בנסות כמעט זהה בספרות החכמה.

המושגים "יראת ה' " ו"ירא ה' "

בבדיקה כוללת במקרא בקטר למושגים "יראת ה' " ו"ירא ה' "

מתקבלת התמונה דלקמן.

המושג "יראת ה' " מופיע במקרא עשרים וחשע פעמים מהם שבע

עשרה פעמים בספרות החכמה.

המושג "ירא ה' " מופיע במקרא חשע פעמים מהם נמצא הבטרי

ארבע פעמים בספרות החכמה. מיותר לציין שבידינו סימן בוסף

שפרקנו פרק חכמה הוא.

המאפיין

לחלושת ההוכחות הנ"ל יש להוסיף את הסימן הרביעי עליו כתבנו

בפרק א' בהרחבה, והוא "המאפיין את המזמור"- שאין בו לא תפלה ולא

בקשה אלא דברים כללים על "ירא ה' ".

ראינו שארבעת המזמורים שחמשת החוקרים מציינים שהם מזמורי חכמה אכן שייכים למקור חכמה, למרות שסיבותיהם שונות. ביתור אמור הדבר לגבי המזמורים קי"ב מ"ט ובמדה די משכנעת גם מזמור ל"ז. לקמן טבלה המרכזת בתוכה את גורמם החכמה.

טבלה מס' 6

הגורם לחכמה	א	לז	מט	קיב
הרעיון שכפרק		+	+	+
המאפיין	+	+	+	+
מטבעות לשוניות		+		+
חבטוי "ירא ה'" "קראת				+
עדותו של המחבר			+	
הקבלות מספרות חזקת	+			
"הדמויות" שמוש לשוני	+			
חכמה מעשית	+	+		

אחרי שמצאנו מספר גורמים שנכוחם להפוך מזמור ל"מזמור חכמה" הבה ונבדוק בעזרתם את יתר המזמורים שסווגו ע"י חמשת החוקרים כמזמורי חכמה ולא נכללו במחקרנו. בדיקה זו תתן בידינו תמונה מוגלגת פחות או יותר על יתר המזמורים.

להבהרת העניין נציב את הנושא בצורת טבלה שמצדה האחד (קו אורך) תכלול את הגורמים שמצאנו שכולם להפוך מזמור ל"מזמור חכמה". ומצד שני (קו רוחב) תכלול את כל המזמורים אשר נכללו ע"י חמשת החוקרים בקבוצת "מזמורי החכמה".

טבלה מס. 7

טבלת כדירות המזמורים אשר סווגו כמזמורי חכמה ע"י חמשת החוקרים.

יט	כה	לכ	לד	לט	נב	נח	עב	עח	צא	צד	קא	קה	קו	קיא	קיס	קכז	קכח	קלב
הרעיון שבפרק					?	?	?	?	?									
המאפיין								+						+		+	+	+
מטבעות לשוניות														?	?			
הכסוי "ירא ה" "יראת ה"			+														+	
עדותו של המחבר								+										
הקבלות מטפורות חכמה חזונית							?											
הדמויות בשמוש לשוני																		
"חכמה מעשית"																	+	
ס"ה			1		?	?	?	2	?				?	?	?	1	3	1

בטבלה מספר 7 נבדקו כל אותם מזמורים שחמשת חוקרי מקרא ומפרשי מקרא הצביעו עליהם כעל מזמורי חכמה ולא נכללו במדגם שבדקתי. מטרת הטבלה להראות באיזו מדה נמצאים במזמורים האחרים אותם גורמים שהפכו את המזמורים ל"מזמורי חכמה". אך קודם נסביר את הטבלה, מצד ימין נרשמו הגורמים לחכמה כפי שהוכחו בעבודה זו. למעלה בקו ישר נרשמו מספרי המזמורים שנכללו בין מזמורי החכמה - ע"י חמשת החוקרים ולא נבדקו על ידי. להקלת קריאת הטבלה סומן פלוס (+) מתחת למספר המזמור במדה והגורם נמצא במזמור. חוסר סימן אומר שאין במזמור גורם זה. "סימן שאלה" (?) פרושו שנתן להסכיר כך וכך (צריכים חפוש מעמיק) לפי תוצאותיה של טבלה זו - רואים שמספר מזמורים שחוקרי מקרא סווגו כ"מזמורי חכמה" אין בהם אף גורם אחד מאותם גורמים שהוכחנו. מזמורים אחרים יש בהם 1. 2. 3. גורמים. לדוגמה המזמורים ע"ג קי"ס, ששלושה חוקרי מקרא סווגו לקבוצת "מזמורי חכמה" יש בהם רק גורם אחד בסימן שאלה. או מזמור ל"ד שאין בו אף גורם אחד למרות שסווג על ידי שלושה חוקרי מקרא כ"מזמור חכמה". מצד שני הטבלה מראה גם שמזמור קכ"ח שארבעה חוקרי מקרא מתוך החמישה הצביעו עליו כעל מזמור חכמה נמצאים בו שלושה גורמים, לפי זה הרי נתן לראות את מזמור קכ"ח כ"מזמור חכמה". כמו כן יתכן ונמצאו בעזרת אותם גורמים שהוכחנו והשתמשנו בהם בעבודה זו, מזמורים אחרים שיכולים להכלל בקבוצת "מזמורי החכמה" נוסף לאלה שסווגו כבר בעבודתנו זו.

החכמה שבספר תהלים

פתגמי חכמה

פרקי ספר תהילים כוללים ברבם תפלות, כלומר באים בהם לידי
בטוי רגשות האדם כלפי ה', בטחון, הודאה, שבח, תלונה, בקשה, ודווי
השתפכות נפש. הרגש הכולט ביותר הוא רגש הבטחון בה'.
כפי שראינו ישנה גם קבוצת מזמורים קטנה המהווה יחידה בפני
עצמה, ומקורה מספרות החכמה-יחידה זו כפי שהוכחה אין בה דבר
מכל הנ"ל. נוסף לקבוצת מזמורי החכמה, ישנו עוד גורם חכמה
בספר תהלים.

פתגמי החכמה המצויים בספר תהלים

ספר תהלים עם כל היותו ספר תפלות, מוצאים אנו בהרכבה
מזמורים, פתגמי חכמה הקרובים במובנם וברעיונם לאותם הנמצאים
בספרות החכמה וכן פתגמים הזהים בלשונם.
הטבלה דלקמן תעיד על כך.

ספרות החכמה

תהלים

1. ויתעם בתוהו לא דרך (קז 40) ויתעם בתוהו לא דרך (איוב יא 24)
2. ודרך רשעים יעוה (קמח 19) ודרך רשעים תתעם (משלי יב 28)
3. דרכיך ה' הודעני (כה 4) בכל דרכיך דעהו (משלי ג 6)
4. ראשית חכמה יראת ה' (קיא 10) תחלת חכמה יראת ה' (משלי ס 10)
5. ומשלמי רעה תחת טובה (לה 21) משיב רעה תחת טובה (משלי יז 13)
6. תאות רשעים תאבד (קיב 10) ותקות רשעים תאבד (משלי י 28)
7. ראשית חכמה יראת ה' (קיא 10) יראת ה' ראשית דעת (משלי א 7)
8. מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח 5) מה אנוש כי תגדלנו (איוב ז 17)
9. אז ימלא שחוק פיננו (קכו 2) עד ימלא שחוק פיך (איוב ח 21)

ספרות החכמה

תהלים

10. ואלמנותיו לא תכנינה (עז 64) ולאמנותיו לא תכנינה (איוב כז 15)
11. כי רוח עברה בו ואיננו
ולא יכירנו עוד מקומו

מקומו (איוב ז 10)

פסוקים עם אותה משמעות

1. בור כרה ויחפרהו ויפל
כרה שחת בה יפל וגולל אבן אליו
בשחת יפעל (ז 17)
חשוב (משלי כו 27)
2. הנה יחבל שקר ותרה עמל
הרה עמל וילד און ובסנם תכין
וילד שקר (ז 16)
מרמה (איוב טו 15)
3. לא שכח צעקת ענוים (ט 12)
וצעקת עניים ישמע (איוב לד 29)
4. כל גויים שכחי אלוהים (ס 17)
כן ארחות כל שכחי אל (איוב ה 13)
5. השע ממני ואכליגה בסרם
כמה לא תשעה ממני לא תרפני עד
אלך ואינני (לס 13)
בלעי רקי (איוב ז 19)

שאלתנו-על מה מעידים בסוים לשוניים אלה חזקים בתוכנם ובל-

שונם עם המצוי בספרות חכמה?

כדי שנוכל לענות על השאלה שהצבנו ולמקם את החכמה שבספר

תהלים נבהיר לעצמנו קודם כל מספר עובדות.

א. אנחנו יודעים היום שבתי ספר לחכמה היו חזון נפוץ בשומר
בבבל ובמצרים. בבתי ספר אלה למדו את תורת החכמה שהיתה קשורה
לחורת המיתוס.

כאשר הופיע עם ישראל על הבמה ההסטורית ובידו האידאה של
האמונה באל אחד-בורא עולם, מצא לפניו תורת חכמה רחבת ידיים,
עשירה ומגוונת. תורת החכמה לא נדחקה ע"י חכמי ישראל ומנהיגיו
-אלא פותחה והורחבה בהתאם לאידאות של עם ישראל. יש להניח

שהקשרים של מדינת ישראל עם שכנותיה, היו לעזר בהחלפת רעיונות חכמה בין ישראל לשכנותיה. על כך יעיד שיר החכמה המצרי (שצוטט בפרק א') הדומה בתוכנו ורעיונותיו לפרק א' שבתהלים.

ב. מחברי התנ"ך בכלל ומחברי אמ"ת בפרט שגדלו וסופחו על ברכי החכמה, מצאו לפנייהם שדה רחב ידיים, אמרות, פתגמים, רעיונות ומשלים שהיו נפוצים, ואולי אף שגורים בפי העם. כלים אלה לא נזרקו ולא נזנחו-אלא שמשו ככלי עזר למסרה שהציב לו המחבר. הכלים בהם השתמשו הינם זהים לאלה הנמצאים בחכמה הכללית אך המסרה שונה, ולא רק בנושא "החכמה" שהינו כללי נצלו המחברים את הבטויים השונים-שכנראה היו מונחים לפנייהם, אלא אפילו בנושא דתי מובהק פעלו באותה צורה.

האם משהוא מעלה על דעתו בספק ספיקא שמחברי אמ"ת האמינו בתורת המיתוס בצורה כל שהיא? ובכל זאת במספר מזמורים נשמעים הדי מתוס על מלחמת אלים (ראה מזמור "ה' מלך" ד3) הקורא התמים עלול להגיע למסקנה שמחבר המזמור אכן האמין בכך, ולא כן הוא-אלא שלפני המחבר היתה מונחת ספרות רחבה ועניפה בתחום זה והוא השתמש בה למסרתו הוא, שאב מבטוייה אך לרעיונותיו הוא.

ענין דומה המחזק את הנחתנו הנ"ל מוצאים אנו במדרש. שם לעתים תורת המיתוס תופסת מקום רחב מאד ובצורה בולטת, והרי אף בר דעת לא מעלה על דעתו שחכמי המדרש האמינו בצורה כל שהיא בתורת המיתוס.

אלא שלפני בעלי המדרש היתה מונחת תורה רחבת ידיים בתחום זה והם השתמשו באותה שפה הסגורה והמוכרת לעם למסרתם ולרעיונותיהם כך שנוכל שסכם ולומר-פתגם חכמה או "חכמה מעשית" במזמור אין בכוחו של כל אחד בנפרד להפוך מזמור למזמור חכמה. אלא עלינו

לחפש מטפר גורמים המצביעים על המזמור כמזמור חכמה.
ראיה לכך תורת המיתוס שאין בכוחה להפוך מזמור למזמור
מיתוסי.

מזמורי החכמה

קבוצת מזמורי החכמה מעמירה בפנינו שתי שאלות:

- א. כיצד הגיעה קבוצה זו לספר תהלים - שהינו בעל אופי שונה.
- ב. האם השתמשו בקבוצת מזמורים זו לתפלות במקדש, כפי שהשתמשו

בשאר המזמורים?

+ מווינקל¹ (עליו מסתמכים ויזר ופורר) מתייחס לשתי השאלות כאמור
 "WE HAVE ALREADY SEEN HOW CLOSELY THE "SCRIBES" AND THE
 "LEARNED" ORIGINALLY WERE CONNECTED WITH THE TEMPLE STAFF,
 ESPECIALLY WITH THE SINGERS AND THE TEMPLE PROPHETS, AND HOW
 THE LEARNED GRADUALLY BECAME THE GUARDS OF THE SPIRITUAL
 AND LITERARY TRADITIONS OF THE TEMPLE. THERE IS EVERY REASON
 TO THINK THAT THEY ALSO BECAME THE LOST COLLECTORS OF THE
 PSALMS TRANSMITTED TO US AND THE REDACTORS OF THE CANONICAL
 PSALTER. SO THERE AT LEAST REMAINS THE POSSIBILITY THAT
 SOME POEMS OF THEIR OWN HAVE BEEN INCLUDED IN THE COLLECTION
 WHICH WERE NEVER RITUALY USED, SUCH AS PS 1 OR 127."

לפי דבריו, הסופרים אשר הפכו לאחראים של המסורות במקדש הם
 האוספים האחרונים של מזמורי תהלים, לכן ישנה אפשרות שכמה מזמורים
 משלהם נכללו באוסף.

S. MOBINCKEL, PSALMS AND WISDOM, VT SUPPL III, 1955, PP 216
 217.

+ מווינקל סובר שבירושלים היה בא"פ לסופרים שעסק בספרות החכמה,
 כמו שהיה מקובל במזרח הקדום אצל עמים אחרים. לדבריו מדריכי ביה"ס
 ומשוררי המקדש היו בקשר. כן הוא סובר שהיו מחברי מזמורים אשר
 לא השתייכו ללוויים.

נראה לי שלהנחה זו אין סמוכין, מהסבות דלקמן:

א. מי קבע שאכן משוררי המקדש הם שחברו מזמורי תהלים? לכל היותר נתן לשער ששרו חלק מהם.

ב. עדיין אין בידינו כל הוכחה שאכן כל הכתוב בספר תהלים הושך במקדש.

ג. משחמץ מדבריו כאלו מזמורי החכמה שבתהלים הוכנסו לספר תהלים כדלת האחורית, מאין לנו שמשוררי תהלים לא רצו להשתמש בספרות החכמה?

ד. גם אם נקבל את ההנחה של מווינקל ונתעלם מכל העובדות שלא

הוכחו. חשובתו יכולה להיות חשובה לקבוצת מזמורי החכמה,

אך מה נעשה עם פתגמי החכמה? כיצד נטביר את קיומם בספר

תהלים?

ה. כן מוצאים אנו סיומי פרקים (בקבוצת "מזמורי הכמ"ל של מובינקל)

כגון "יברכך ה' מציון"; (קכ"ח 5-6) או הללויה (קי"ב 1). מי

הכניס בסוויים אלה שאינם נושאים אנפי "חוכמתי" לתוך מזמורי

חכמה?

אי לכך בא אני לידי השערה שקבוצת מזמורים אלה שמשח כשירים צבוריים

או כדברים שנאמרו בטכסים. במזמור מ"ט שומעים אנו חדים לכך.

"אטה למשל אזני אפתח בכבוד חידתי" (מ"ט 4). מזמורים אלה בגלל

חבתם על העם אומצו ע"י מחברי ספר תהלים אחרי ששובצו בהם דברים

מהווי ספר תהלים.

לחזוק דברינו נקרא את מזמור א' ושיר החכמה המצרית המקביל לו

בצורה כוללת הרעיון זהה. אך כאשר נעיין שנים נראה שבכל זאת

משהו חדש שמיחר את מזמורנו ישנו בפרק. שיר החכמה המצרית מציג

שני בני אדם שנקרא להם צדיק ורשע, בידיהם של הצדיק לא נתן שום

כלי, שום אמצעי שיעזור לו להתגבר על פתויי הזמן, ואלו בעל
מזמורנו הכניס רעיון למזמור, "כי אם בצורת ה' חפצו ובתורתו"
יהגה יומם ולילה" (פרק א' 2); תורת ה' היא הנותנת לצדיק
להתגבר ולהצליח. זוהי החכמה של החכמה, זוהי חכמת ישראל,
המיחדת את מזמורנו. כך שמזמור זה מורכב מחכמה כללית ומחכמה
יהודית. תורת ה' הגנה החכמה היהודית-עליה נאמר "כי היא חכמתכם
ובינתכם לעיני כל העמים" (דברים ד' 6)

המחבר השתמש בכל אותם מוטיבי חכמה כללית כפי שהיו ידועים
וצרף את החכמה היהודית, את ההתקרבות לאלוהים באמצעות תורתו-
בחירת דרך הטוב, בזה הוכשר מזמורנו להכלל בין מזמורי תהלים
ואף הוקנתה לו זכות הבכורה לעמוד בראש הספר.
כן אנו מוצאים ביתר המזמורים דברים דומים.
במזמור קי"ב-הללויה (שבדאי אינה מלת "הכמה")

במזמור מ"ט-אך אלוקים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה" (מס 16)
במזמור ר"ז-"ותשועת צדיקים מה' מעוזם בעת צרה" (ל"ז 39)
כל הסיומים הנ"ל לא מבטאים דברי חכמה כפי שהכרנוה באיוב
ובמשלי-אלא בסויים לשוניים הנמצאים בספר תהלים, סיומים אלה הם
שהכשירו את המזמורים להכלל בתוך ספר תהלים, והם הנוסעים את
ההרגשה בקורא שמזמורים אלה שיכים לאותו מרבד של ספר תהלים.
הנחתה היא שראשיתה של החכמה הינה חלונית ובהדרגה נעשתה
דתית עד שהגיעה לשלב שבו הופיעה בספר תהלים.

בספר איוב החכמה הינה רחוקה ואין לה כמעט קשר לדת, בספר
משלי התקרבה יותר ונמהלה ביראת ה', בספר תהילים נעשתה דתית יותר.

דבריו של וורוד¹ עוזרים לנו להוכיח הנחתנו זו, וכדבריו:

"LIKE THE OTHER NATIONS ADAPTED THE WISDOM TECHNIQUES AS A WAY OF DEALING WITH LIFE AND ITS PROBLEMS. YET IT TOOK THE WHOLE IDEA OF WISDOM FURTHER THAN ANY OF ITS PREDECESSORS AND USED IT AT A LATER STAGE IN ITS OWN HISTORY TO ENABLE MAN TO COME TO A DEEPER UNDERSTANDING OF GOD'S WAY WITH HIS WORLD".

בספר תהלים הגיע עם ישראל לשיא ההתבסאות מבחינת הגישה הדתית לאלוהיו. אכן לא לחנם הקורא היהודי מצא תמיד באחד הפרקים שבספר תהלים מה שהלם את מצבו באותה שעה, ומקריאה ספר זה שאב עדוד, נחמה ובטחון. לכן היה ספר תהלים לספר העממי ביותר שבין ספרי המקרא.

המושג חכמה בספרי החכמה (קהלת, איוב, משלי ודהלים)

להבלסת המשמעות חמיוחדת של מושג החכמה בספר דהלים מן הראוי
הוא להסתכל במושגי החכמה שבמגילת "קהלת", ספר "איוב", ספר "משלי"
וספר "בן סירא"

קהלת

קהלת מבהין בין ההכמה האלוהית לחכמה האנושית. אין אדם
יכול להבין את החכמה האלוהית - "וגם אם יאמר החכם לדעת - לא יוכל
למצא" (ה:17) מלכתחילה עשה האלוקים את האדם כך, שהאדם לא יוכל
להבין את מעשה האלוהים, - "את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן
בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלוהים מראש ועד
הסוף" (ג 11)

האלוקים לא עשה שהאדם יבין אלא שהאדם יהיה ירא - "...והאלוקים
עשה שיראו מפניו". (ג11) לפיכך אין חכלית בבקושי אחרי החכמה
האלוקית, ואלו בנגוד לחכמה אל שאינה ניתנת להשגה, מחמצית חכמה
האדם בשלושה יסודות:

1. קבלת מרותה של יראת ה'.
2. ישנה בהכמת האדם ודאות מוחלטת אחת - והיא ודאות המיתה - "החיים
יודעים שימותו" (י 5)
3. לעומת ודאות המיתה - אי ודאות מוחלטת ביחס לעתיד - "תן חלק
לשבעה וגם לשמונה כח לא תדע מה יהיה רעה על הארץ" (יא 2)
(יב 1) (ט 12)

המאפיין את מבילת קהלת הוא הפער שאינו נגשר בין החכמה
האלוקית לחכמת אנוש.

איוב

בספר איוב אין חלוקי דעות בין איוב לחבריו ביחס לפער בין חכמת

אל לחכמת אדם, בעוד רעיו מחשיבים את החכמה האנושית, אין איוב רואה בה אלא אשליה חברתית, העומדת בסתירה לעובדות ולנסיון האישי. ההבדל בין איוב לרעיו הוא בכך, שאין איוב מסתפק באשליה של חכמת האדם ותובע מהאל לחת לו להבין את חכמת האלוקים בהנהגת העולם. איוב מאמין בקיום הפער שבין חכמת אדם לחכמת אל, אלא שאין הוא יכול להשלים עם קיומו של הפער.

משלי

בספר משלי אין כל תהום בין חכמת אדם לחכמת אל. האל אינו מונע חכמתו מאדם; ברצון האל להעניק לאדם את חכמתו, בה ברא את העולם. החכמה האלוקית קוראת לאדם בכל פנת רחוב ומזמינה אותו להנות ממנה. אלא שהאדם הוא האוסס אוזנו משמוע והבורה מהחכמה. כלומר בטפר "משלי" באה לידי בסווי עמדה מנוגדת לעמדתם של איוב וקהלת כלפי חכמת אל.

אדם תרוצה לקנות (לרכוש) את החכמה ולהיות בין קרואיה-חובתו להיות ירא אלוקים, יראת אלוקים היא הראשית (עקרון, יסוד) לחכמה, ואלו התכלית אותה רוצה האדם להשיג על ידי החכמה - שוב אינה אלא יראת האלוקים. לפיכך רק אדם שיטוד מחשבתו ותכלית רצונו היא יראת אל-הוא הוא המוכשר לשמוע, להבין ולקנות את חכמת אל. לעומת זאת-אדם הרוצה לרכוש חכמה ללא העקרון וללא התכלית של יראת אל, אינו רוכש אלא את אשת חפתיות, כלומר, את החכמה בעדרת יראת אל.

הגישה השונה מצד ספר משלי כלפי חכמת אל היא תולדה מיחסו של ספר משלי למושג אהבת אל. האל אוהב את האדם והיחס בין האל לאדם הוא היחס בין אב לבנים, כביכול "שייך" למשפחה, אל קרוב, ואלו האל באיוב וקהלת הוא אל רחוק ואינו מקיים יחסי קרבה עם

בני אדם, אין כל רמז. לקיום יחסי אהבה בין אל לאדם. ובאין אהבה-אין תקוה. ואלו ספר משלי, חדור אהבת אלוקים דו סטריט ולכן חדור תקוה.

החכמה בספר בן סירא קרובה ביסודותיה לזו הנמצאת בספר משלי בהתבססה על יראת אל.

בן סירא

לדעת בן סירא עיקר החכמה וזסודה היא יראת ה'. "ראשית חכמה : יראת ה'". רק שומרי תורת ה' זוכים בחכמת אמת, כי קיום מצוות התורה והמוסר מכשיר את לבם ומטהר את מחשבותיהם להתגבר על פתויי היצר ולהגיע לידי שלמות מוסרית, שהיא היא החכמה האמיתית "חפצת חכמה-שמור מצוה". החכמה בת משמים חפשה לה מקום מנוחה פה בארץ.

קשה היא תדרך להשגת השלימות, על האדם לעמד בנסיונות רבים "כי כחתנכר אלך עמו, ולפנים אבחרנו בנסיונות". ורק כאשר יתגבר האדם ויצליח בנסיונותיו אלה, אז יזכה לתוצאות הברוכות של החכמה.

"ועד עת ימלא לבו בי אשוב אאשרנו וגיליתי לו מסתרי"
"אם יסור מאחרי אשליכנו ואסגירנו לדודדים"
ותוצאות החכמה הן: "שסון ושמחה ואורך ימים"
החכמה כוכלת את תאוות האדם ושמה עליה את עולה. אבל אם יקרב האדם אליה ככל נפשו, והיתה "רשתה למכון עוז, עול זהב עולה, ומוסרותיה פתיל תכלת"
את החכמה השריש ה' בישראל ע"י ספר ברית עליון, ספר תורת משה. "ואשריש בעם נכבד-בחלק ה' נחלתו".

החכמה בספר תהלים מורכבת היא. בלשונה ובצורתה קרובה

היא לזו של ספר "משלי", אך בגישתה קבלה מובן חדש-הבטחון
והאמונה באל וההתקרבות אליו באמצעות תורתו, תפסו את מקומה
של החכמה עליה מבוסס ספר איוב ומשלי.

לסכום נאמר כך-

באיוב חכמת אל רחוקה - חוכמת אנוש נמצאת בחוגים מצומצמים.

במשלי חכמת אל קרובה וקשורה ביראת אל. החכמה היא המדברת

והיא המציעה טובות הנאה ומזהירה מרשעים.

החכמה בבן סירא קשורה ביראת אל, היא נותנת שכר, כך גם מענישה

את עוזביה. כדי להשיגה על האדם לעמד בנסיונות.

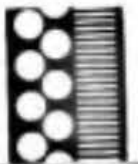
בתהלים החכמה מבוססת על האמונה בשלטון הצדק העולמי. ירא ה'

(הצדיק) מקבל גמולו ואחריתו של הרשע מרה.

בבליאוגרפיה

1. א.ש. הרטום - תנ"ך, הוצאת יבנה, 1967.
2. ש.ל. גורדון - תנ"ך, הוצאת ש.ל. גורדון, התשי"ג.
3. מקראות גדולות - תנ"ך הוצאת פרדס, ישראל.
4. צבי פרץ חיות, תנ"ך - פרוש מדעי, הוצאת א. כהנא, קיוב 1907
5. רד"ק, פרוש על תהלים, הוצאת בית המדרש הרבנים באמריקה
ניו יורק. 1954.
6. רד"ק, פרוש על תהלים, תל-אביב תש"ו.
7. תהלים זהר, משה גילערנסר, וארשה, תרפ"ו;
8. אוצר תהלים-הלכה ואגדה, א.י. בלאאמו"ר, שיקאגו, תש"ז.
9. פרוש המאירי לספר תהלים, מקיצי נרדמים, 1936.
10. ג.ה. טור טינני, פשוטו של מקרא, כרך ד-ו. קרית ספר 1967.
11. י. קופמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ד-ה, מוסד ביאליק
דביר 1966.
12. מ.צ. טגל-מבוא המקרא, כרך ג-ד, קרית ספר. 1967.
13. שלמה מאנדלקרן - קונקורדנציה לתנ"ך. הוצאת שוקן, תשכ"ז.
14. י. שטיינברגר - מלון התנ"ך. הוצאת יזרעאל 1960.
15. משלי בן סירא, אהרונני ספיבק, הוצאת מהברות לספרות ישראל.
16. ספר טגל - קובץ מחקרים במקרא. החברה לחקר המקרא בישראל,
תשכ"ה
17. ספר בירם, החברה לחקר המקרא בישראל, תשט"ז.
18. ברסלבי יוסף, מידע הארץ למקרא. תרבות וחנוך 1970.
19. אבן שושן, המלון תחדש, קרית ספר, 1967.
20. עגנון, אודח נסה ללון, הוצאת שוקן 1967.
21. תלמוד בבלי - מסכת פרכות.

22. משנה - "אבות".
23. רס"ג - תהלים עם תרגום מפורש, ירושלים תשכ"ו.
24. ספר נעים זמירות ישראל - יצחק ברשנסקורן, תשי"ב.
25. זאב גראסמן - תפארת הלשון בספר תהלים, בלוח פובלישינג קומפאני-ג'ורק- תשי"ז.

1. A Weider, The Old Testament Library, The Psalms, a Commentary, The Westminster Press, Philadelphia, 1962
2. Jamison Fausset and Brown Commentary A Commentary On The Old and New Testament, London 1953.
3. D.Dickson, A Commentary on the Psalms. The banner of Truth, London 1954.
4. S.R. Hirsh, The Psalms, Feldheim Publishers, N.Y. 1972
5. Y.Y. Stewart Peronne-The Book of Psalms. Zondervan publishing House, Michigan, 1966.
6. F.D. Nichol-The Seventh-Day Adventist, Bible Commentary U.S.A. 1954.
7. A.F. Kirkpatrick The Psalms, Cambridge; at The University Press. 1910.
8. G. Forher, Introduction to The Old Testament, Abingdon press.
9. Mowinckel, Psalms and Wisdom, VT Sullpy III 1955
10. W. Harrelson, Interpreting the Old Testament, 1964.
11. Y. Wood, Wisdom Literature, An Introduction London 1967
12. D.W. Thomas-Documents From Old Testament Times Harper & Row, Publishers 1961.
13. W.E. Barnes- The Psalms. Methuen, 1931.
14. A. Cohen- The Psalms. The Soncino Press. London 1950
15. Y.H. Eaton-Psalms, Introduction and Commentary. S.C.M. Press, London 1967.
16. E.W. Heaton- The Hebrew Kingdoms. Oxford University Press 1968.
17. R. Guardini- The Wisdom of The Psalms. Henry Regmery Company. Chicago 1968.
18. Vetus Testamentum, Suppl V 1955.

19. Paul Haupt- The Poetic Form of the First Psalm The American Journal of Semitic Languages and Literatures. XIX No. 3 1903.
20. Guther Yr. Israel Sacred Songs, Seabury Press N.Y. 1966
21. Ghnkel H. The Psalms, Fortress Press. Philadelphia 1967.
22. Barth C.F. Introduction To The Psalms. Oxford Basil Balckwell.
23. Various A Commentary Of Holy Bible, Macmillan Company N.Y. 1911.
24. Isevat, M. GOD and the GODs in Assembly. H.U.C.A. Volumes x1-x11 1969-1970.

